

W NUMERZE:

str. 3 PIOTR OGRODZKI

WIELKA WODA WIELKIE PROBLEMY (1)

str. 7 KARINA CHABOWSKA,

MARIA ROMANOWSKA-ZADROŻNA

JEDEN Z NAJLEPSZYCH OBRAZÓW

GERSONA POWRACA DO WARSZAWY

str. 12 KRZYSZTOF KOWALSKI

SZCZECIŃSKA KOLEKCJA STAROŻYTNOSCI

POMORSKICH (2)

str. 16 MONIKA KUHNKE

JACOPO BASSANO W WARSZAWIE

str. 20 ANNA SKALDAWSKA

**SŁUŻBA CELNA W WALCE Z PRZESTĘP-
CZOŚCIĄ PRZECIWKO ZABYTKOM**

str. 24 WOJCIECH KRUPIŃSKI

DZIAŁANIA STRAŻY GRANICZNEJ

**W OCHRONIE DZIEDZICTWA NARODO-
WEGO W 2009 R.**

str. 26 OLGIERD JAKUBOWSKI

**NOWE PRZEPISY DOTYCZĄCE ZASAD
WYWOZU ZABYTKÓW**

str. 28 KARINA CHABOWSKA

**POLSKIE DZIEDZICTWO KULTUROWE
POZA GRANICAMI KRAJU (12)**

str. 32 ZBIGNIEW HAUSER

**DAWNE ZAPOMNIANE POLSKIE
REZYDENCJE NA BIAŁORUSI (III)**

str. 34 MAGDALENA MARCINKOWSKA

**CENNE DZIEŁA SZTUKI ŁUPEM ZŁODZIEI
W PARYŻU**

str. 36 ANDRZEJ ZUGAJ

OCALONA „SZTAFETA”

Str. 38 ANDRZEJ KISIEL

KOLEJE WĄSKOTOROWE

str. 41 ROBERT PASIECZNY

NOWY LEKSYKON

str. 42 OPRAC. MONIKA BARWIK

KATALOG STRAT

str. 46 OPRAC. MARIA ROMANOWSKA-
ZADROŻNA

**KATALOG STRAT WOJENNYCH
(1939-1945)**

str. 47 OPRAC. BARBARA KALETA

**INTERPOL. NAJBARDZIEJ POSZUKIWANE
DZIEŁA SZTUKI**

PIOTR OGRODZKI

WIELKA WODA WIELKIE PROBLEMY (1)

Zagrożenie zabytków i państwowych instytucji kultury nadzwyczajnymi zdarzeniami, wynikającymi z powodzi, ekstremalnych zjawisk meteorologicznych i awarii technicznych.

Tegoroczna powódź przypominała wszystkim, że woda jest żywiołem, nad którym trudno zapanować. Wartki nurt rzek nie oszczędza niczego, ani nikogo. Niszczy wszystko, co napotka na swojej drodze. Wśród zagrożonych obiektów znajdują się również zabytki, instytucje kultury ze swoimi zbiorami czy stanowiska archeologiczne. Powódź to zresztą nie jedyne zagrożenie, które skutkuje stratami w wymienionej grupie obiektów. Spośród zdarzeń nadzwyczajnych, które nie omijają zabytków, trzeba jeszcze wskazać ekstremalne zjawiska meteorologiczne (ulewy i nawałnice, burze z wyładowaniami atmosferycznymi, huraganowe wiatry) i awarie techniczne (szczególnie niebezpieczne są uszkodzenia sieci wodociągowych oraz grzewczych).

Oceniając sytuacje kryzysowe i zagrożenia nadzwyczajne, jakie miały miejsce w ostatnich 15 latach, trzeba stwierdzić, że największe straty w zabytkach (w tym również i w instytucjach kultury) zostały poniesione w wyniku powodzi z 1997 r. Wówczas na terenie południowej i zachodniej Polski ponad 1200 obiektów zabytkowych uległo uszkodzeniu. Tylko w zespole zabytkowym Kłodzka uległo uszkodzeniu 140 historycznych budowli i kamienic, a w całym województwie wałbrzyskim 360 obiektów. Na terenie województwa wrocławskiego uszkodzeniu uległo około 200 obiektów zabytkowych. Na terenie Wrocławia ucierpiały również instytucje kultury. W wyniku podtopienia najniższych kondygnacji Muzeum Etnograficznego i składnicy muzealnej (obiekty Muzeum Narodowego we Wrocławiu) zniszczeniu

Wielowieś, woj. podkarpackie. Fot. Kazimierz Wajda

uległo 131 eksponatów. Łącznie straty Muzeum Narodowego zostały wyceńnione na ponad 1 100 000 zł. Poważne straty poniosło Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Pod względem liczby zabytków, które ucierpiały na skutek powodzi, największe straty nastąpiły w województwie opolskim, gdzie ofiarą żywiołu padło około 600 zabytków. Straty poniosły szkoły muzyczne (koszt zakupu nowych instrumentów wyniósł ok. 2,5 mln zł), pracownie liceum sztuk plastycznych. Zniszczeniu uległo prawie 60 proc. zbiorów biblioteki wojewódzkiej i 90 proc. księgozbioru biblioteki miejskiej w Opolu.

Choć powódź w maju i czerwcu 2010 roku miała zasięg porównywalny, albo większy od tej z 1997 roku, to jej skutki w stosunku do zabytków czy państwowych instytucji kultury były znacznie mniejsze. Jest to przede wszystkim wynik skutecznej obrony miast przed powodzią. Biorąc pod uwagę lokalizację instytucji kultury (38 – województwo mazowieckie – głównie Warszawa, po 6 w województwie małopolskim – głównie Kraków i pomorskim, 5 – województwo dolnośląskie), skuteczna ochrona ośrodków miejskich zapewniła im bezpieczeństwo. Choć skutki powodzi jeszcze nie są do końca zbilansowane, to można stwierdzić, że zarówno w obiektach zabytkowych, jak i w państwowych instytucjach kultury nie wyrządziła ona większych szkód. Tylko w kilku instytucjach stwierdzono straty będące wynikiem tegorocznej powodzi lub towarzyszących jej ulewnych deszczy. Jeśli chodzi o zabytki nieruchome, to z uzyskanych od wojewódzkich konserwatorów zabytków informacji wynika, że pomimo dużej skali opadów deszczu i zagrożenia powodziowego zabytki nie poniosły dużych strat. Na terenie 11 województw stwierdzono łącznie uszkodzenia (zalania, podtopienia itp.)

obejmujące 24 kościoły i kaplice, 18 dawnych zamków, pałaców i parków, 48 innych obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Na terenie województwa lubelskiego, w Kazimierzu Dolnym odnotowano w 11 obiektach przebiegi wody i lokalne podtopienia piwnic. Na terenie województwa dolnośląskiego zalaniu uległy pałace w Miliczu i Czernej. W Lubuskiem (Krosno Odrzańskie) zalane zostały piwnice w 15 kamienicach, zamku, spichlerzu i budynku poklasztornym. Na terenie województwa łódzkiego zalany został park w Uniejowie, piwnice pałacu w Działoszynie i dawnego klasztoru Panien Bernardynek

zabiezione do góry i przykryte folią. Zabezpieczenie obiektów wymaga przeprowadzenia prac budowlanych związanych z naprawą (lub wymianą dachu) oraz położeniem nowych instalacji. Dachy i poddasza części bloków więziarskich dawnego KL Auschwitz I wymagają obróbek blacharskich i doszczelnienia okien połaciowych. W krematoriach II i III, na terenie dawnego obozu Auschwitz II-Birkenau, zalane zostały komory i rozbieralnie na skutek cofnięcia wód potoku Pławianka, wysokiego poziomu wód gruntowych oraz całkowitego wypełnienia wodą opadową rowów odwadniających. Największe straty są w budynku sauny, w którym został zniszczony całkowicie system

ogrzewania oparty na pompach ciepła. Wszystkie urządzenia zostały całkowicie zatopione. Dla Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau cztery zjawiska są szczególnie niebezpieczne: woda – podsiąkanie niszczy fundamenty i podstawy obiektów, ulewne deszcze zalewają poddasza, pożar – w niesprzyjających warunkach pogodowych (silne wiatry) mógłby doprowadzić do zniszczenia znacznych czę-

Wilków, woj. lubelskie. Fot. Dariusz Kopciowski

w Wieluniu (obecna siedziba Muzeum Ziemi Wieluńskiej).

Muzea podległe lub współfinansowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nie poniosły istotnych strat. Spośród muzeów największy zakres uszkodzeń wystąpił w Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau i był spowodowany nie tyle powodzią, ale gwałtownymi opadami deszczu. Nieszczelności w pokryciu dachów 14 obiektów spowodowały ich częściowe zalanie. W muzeum prowadzono działania prewencyjne polegające na przeniesieniu oryginalnych eksponatów na wyższe piętra, lub do innych budynków mniej zagrożonych. Najbardziej zagrożone zalaniem budynki zostały zabezpieczone folią i workami z piaskiem. Prycze znajdujące się w obiektach zostały podnie-

ści oryginalnych baraków, oraz wiatr – w przypadku huraganów czy trąby powietrznej mógłby doprowadzić do całkowitego zniszczenia części drewnianych baraków. Szczególnie zagrożone są oryginalne drewniane baraki obozowe. Materiały użyte w czasie II wojny światowej do ich budowy były bardzo słabej jakości. Dla zachowania autentyczności obiektów nie można zmienić ich konstrukcji, ani rodzaju użytych do budowy materiałów, co sprawia, że obiekty te zawsze będą bardzo odczuwały skutki ekstremalnych zjawisk pogodowych.

W Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej MANGGHA w Krakowie zostały zalane pomieszczenia magazynowe i pomieszczenia wielofunkcyjne. Ekspozycje z zagrożonych pomieszczeń przeniesiono na wyższe piętra i zabezpie-

czono. W Muzeum Narodowym w Poznaniu po obfitych opadach deszczu zalaniu uległy pomieszczenia Galerii Malarstwa i Rzeźby. Wysoki poziom wody w Warcie i ulewne deszcze spowodowały, że kanalizacja deszczowa w Poznaniu nie nadążała odbierać wody, co spowodowało zalanie części sal wystawowych w Starym Gmachu. Biorąc pod uwagę skalę powodzi, straty, które dotknęły substancję zabytkową i instytucje kultury, są naprawdę niewielkie. Choć brzmi to niezwykle, to nie powódź jest największym niebezpieczeństwem dla obiektów kultury i dziedzictwa narodowego. Spośród zdarzeń szczególnych, których negatywne skutki dały o sobie znać na przestrzeni ostatnich lat, państwowe instytucje kultury najczęściej wymieniały inne ekstremalne zjawiska klimatyczne oraz awarie techniczne.

Straty będące skutkiem nawałnic i ulewnych deszczy należą do zagrożeń najczęściej wymienianych. W 1999 roku ulewa i będąca jej skutkiem awaria sieci kanalizacyjnej doprowadziła do zalania najniższej części zbiorów w magazynach Centralnej Biblioteki Rolniczej. W Teatrze Wielkim w Warszawie deszcze i huraganowe wiatry spowodowały w roku 1998 i 2008 uszkodzenia dachów i zniszczenie infrastruktury technicznej. W Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce ulewne deszcze i towarzyszące im silne wiatry spowodowały w 2001 i 2004 roku straty sięgające 357 000 zł. W Polskim Instytucie Sztuki Filmowej w 2009 r. po obfitych opadach zostały zalane piwnice. W 2010 r. w Teatrze Wielkim w Poznaniu ulewne deszcze spowodowały zalanie pomieszczeń biurowych. W latach 2009-2010 w Muzeum Łazienki Królewskie w wyniku ulewnych deszczy doszło do uszkodzenia kilku budynków. W pałacu Na Wyspie przez przeciekający dach zalany został strych i uszkodzone sale ekspozycyjne (Sala Balowa i Przedpokój na I piętrze), w pałacu Myślewickim nieznacznie zalaniu uległ strych, a piwnice zalała woda z wybijającej studzienki odpływo-

Cmentarz w Troszynie, woj. mazowieckie. Fot. WUOZ Warszawa

Wielowieś, woj. podkarpackie. Fot. Kazimierz Wajda

Wilków, woj. lubelskie. Fot. Dariusz Kopciowski

Muzeum parafialne w Binarowej, woj. małopolskie (Przerywana linia oznacza poziom wody podczas powodzi).
Fot. Delegatura WUOZ w Nowym Sączu

wej, w Białym Domku poprzez przeciekający dach doszło do zalania strychu i uszkodzenia wnętrz ekspozycyjnych na I piętrze. Podobnie było w Starej Pomarańczarni, gdzie uszkodzeniu uległa ekspozycja (Galeria Osobistości). Latem ulewne deszcze, a zimą obfite opady śniegu, zalegające dachy, stanowią poważny problem i powodują straty. W Muzeum Narodowym w Gdańsku, Oddział w Waplewie Wielkim (Powozownia i Gorzelnia), w wyniku obfitych opadów śniegu uszkodzone zostały dachy.

Towarzyszące często burzom wyładowania atmosferyczne uszkadzają infrastrukturę techniczną instytucji. Na skutek wyładowania atmosferycznego w 2009 r. doszło do uszkodzenia sieci komputerowej w Muzeum Narodowym w Kielcach. W Operze Wrocławskiej we Wrocławiu piorun uszkodził system sygnalizacji pożaru.

Huraganowe wiatry stanowią poważne zagrożenie dla zespołów pałacowo-parkowych, zabytkowych parków i obiektów położonych na otwartych przestrzeniach. Największe straty, będące bezpośrednim skutkiem wystąpienia huraganowych wiatrów w latach 2006 i 2008, miały miejsce w Centrum Rzeźby Polskiej w Orońsku. Ich skutkiem było zniszczenie 71 drzew w parku oraz dwóch wystawianych dzieł Sztuki: J. Szajny *Drabina do nieba* oraz Z. Malaszewskiego *Anty-Świat*. Straty

spowodowane wiatrami wyniosły blisko 400 000 zł. Całe szczęście, takie zjawiska meteorologiczne, jak trąby powietrzne należą na obszarze Polski do wielkiej rzadkości. Trąba powietrzna, którą odnotowano w 2007 r. na terenie Polski, została sklasyfikowana jako T4 w 11-stopniowej skali TOORO. Oznaczało to, że prędkość wiatru w wirze osiągała około 50-60 m/s (180-216 km/h). Długość toru trąby wynosiła około 14 km, a zniszczenia, jakie spowodowała, zostały odnotowane na długości ponad 13 km (trąba zerwała dachy i kominy nawet nowych budynków, przenosząc je na odległość około 100-150 m), w pasie szerokości do około 500 m. To jedno zdarzenie pokazuje, co może zdziałać nawet niewielka trąba powietrzna.

Jak niebezpieczne są awarie techniczne, najlepiej pokazują przykłady z Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie. W 2006 r. awaria centralnego ogrzewania w Galerii Obrazów spowodowała zniszczenie posadzki i drewnianej boazerii. Na przełomie lat 2008/2009 w Podchorążówce pęknięcie rury instalacji centralnego ogrzewania spowodowało zalanie piwnicy i archiwum w skrzydle północnym. W latach 2009/2010 w Nowej Pomarańczarni doszło do drobnych zalań w wyniku wielokrotnych pęknięć rury c.o. W Muzeum Sztuki w Łodzi na skutek awarii instalacji doszło do uszkodzenia pomieszczeń

i znajdujących się w nich zbiorów. Trzy zdarzenia, jakie miały miejsce w latach 2008-2010 w Muzeum Narodowym w Poznaniu i jego oddziale – Muzeum Etnograficznym – były również wynikiem awarii technicznych. W 2008 r. biegnąca w piwnicy rura, zasilająca budynek w zimną wodę, pękła z powodu korozji, w 2009 r. stwierdzono zalewanie pomieszczeń technicznych w czasie ulewnych deszczy przez nieszczelności rury kanalizacji deszczowej, w 2010 w Muzeum Etnograficznym wybijające ścieki zalały pracownię konserwatorską. W Centralnej Bibliotece Wojskowej awaria techniczna w 1999 r. spowodowała zniszczenie zbiorów.

Nie ma instytucji, obiektów i miejsc wolnych od zagrożenia zdarzeniami nadzwyczajnymi. Powodzie, deszcze, wiatry, wyładowania atmosferyczne mogą się zdarzyć wszędzie. Działania prewencyjne mogą ograniczyć część skutków, jakie niosą ze sobą poszczególne zagrożenia. Trzeba być tylko świadomym występujących niebezpieczeństw. Ta świadomość dotyczy nie tylko kierownictw poszczególnych instytucji, ale również ich organów założycielskich, które muszą zdawać sobie sprawę z konieczności ponoszenia nakładów na działania prewencyjne. Mimo wszystko są one tańsze niż usuwanie skutków sytuacji nadzwyczajnych. Pożar kościoła św. Katarzyny w Gdańsku jest tego bardzo dobrym przykładem. Koszt zainstalowania systemu wczesnego wykrywania pożaru mógłby wynieść najwyżej kilkaset tysięcy złotych. Usunięcie skutków pożaru pochłonie ponad dwadzieścia milionów złotych. ■

Fot. Piotr Ogrodzki

Literatura

Straty w zabytkach polskich poniesione na skutek powodzi w 1997 r.: F. Midura, *Ochrona dóbr kultury w razie zagrożenia, ze szczególnym uwzględnieniem powodzi*, Materiały z międzynarodowych warsztatów, Warszawa 1998, s.68.
Zagrożenie i ochrona zbiorów muzealnych Muzeum Narodowego we Wrocławiu: M. Hermansdorfer, *Ochrona dóbr kultury w razie zagrożenia, ze szczególnym uwzględnieniem powodzi*, Materiały z międzynarodowych warsztatów, Warszawa 1998, s.179.
Powódź na terenie Opola i województwa opolskiego: G. Wojtalska-Kusyk, *Ochrona dóbr kultury w razie zagrożenia, ze szczególnym uwzględnieniem powodzi*, Materiały z międzynarodowych warsztatów, Warszawa 1998, s.222.